

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal

ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X

Aralık / December 2018, 22 (2): 1273-1295

Kur'an'da 'İhtilâf' Kavramı ve Türkçeye Çeviri Sorunu

The Concept of 'İkhtilâf' (Conflict) in the Qur'ân and The Problem of Translating into Turkish

Zekeriya Pak

Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü., İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı

Professor, Kahramanmaraş Sütçü İmam Univ., Fac of Theology, Department of Tafsir

Kahramanmaraş, Turkey

zekeriyapak@hotmail.com

orcid.org/0000-0002-2854-1103

Fatih Tiyek

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü., İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı

Asistant Prof., Kahramanmaraş Sütçü İmam Univ., Fac of Theology, Department of Tafsir

Kahramanmaraş, Turkey

ftiyek@mynet.com

orcid.org/0000-0001-8225-479X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 28 Eylül / September 2018

Kabul Tarihi / Accepted: 03 Aralık / December 2018

Yayın Tarihi / Published: 15 Aralık / December 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Cilt / Volume: 22 **Sayı / Issue:** 2 **Sayfa / Pages:** 1273-1295

Atıf / Cite as: Pak, Zekeriya – Tiyek, Fatih. “Kur'an'da 'İhtilâf' Kavramı ve Türkçeye Çeviri Sorunu [The Concept of 'İkhtilâf' (Conflict) in the Qur'ân and The Problem of Translating into Turkish]”.

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal 22/2 (December 2018): 1273–1295.

<https://doi.org/10.18505/cuid.465347>

The Concept of 'İkhtilāf' (Conflict) in the Qur'ān and The Problem of Translating into Turkish

Abstract: There is an inevitable interaction between Arabic and Turkish as word transitions occur in every language. One of the common examples of this exchange between Arabic and Turkish is the word *ikhtilāf* (conflict). However, it is not possible to say that the bilingual partnership about this word is meaningful. Because this word expresses the meaning of opposition, contradiction, diversity, separation of opinion between two persons or groups, opposing attitude and contradictory attitude in Arabic, all of these meanings are not transferred into Turkish. In other words, the word *ikhtilāf*'s meaning is narrowed during its transition into Turkish. In fact, the word is almost fixed in Turkish as "the separation of opinion between two persons or groups". This difference in the meaning of the language between the two languages of the contradiction must not be construed and interpreted as "controversy" or "disagreeing" at every passing moment of the word. Because in some verses this situation can be a wrong choice. Differences in interpretation in tafsir and translation errors are the most obvious indication of this possibility. Therefore, it should be considered that the use and meaning of the word may be changed according to the text.

Summary: Words and concepts are the most important tools for people to share with their interlocutors both in oral communication and in writing. Because the meaning of the preferred word and concept directly affects the increase or decrease of the power of the message to be given. So, the choice of word and concept are important in the spoken word and the used word. However, despite this importance, people are not entirely free in word selection. This is because there is no vocabulary to express everything separately. So, the words are limited, and the objects named through them are unlimited. This led people use some words that have more than one meaning, which also explains the emergence of the concept of polysemy.

Polysemy is a phenomenon seen in Arabic as well as in many languages. Since the Qur'ān, which contains the messages of Allah to humanity, is in Arabic, there are many words that have two or more meanings. This situation should be taken into account to understand the Qur'ān and its context when determining the meaning of such words. Revealing all potential meanings of Qur'ānic expressions is important to convey the intended meaning. In other words, the inability to detect the correct meaning of the word or to ignore the fact that it is very meaningful makes some comprehension problems inevitable.

One of the words in this context that have the problem of understanding is the concept *ikhtilāf* (Conflict). This concept, which is used 51 times in 45 verses in different ways, does not mean the same meaning wherever it is used. It is used in more than one meaning depending on the context in which it is located. The change and diversity that points to the power of Allah, the conflict, the separation of thought and behaviour between the two groups, and the unilateral opposition attitude of a person or group are the meanings of this concept. There is no significant difference in the tafsirs of these meanings regarding the meanings of change, diversity, and contradiction. The differences seen in the exegesis (*tafsir*) are in the way that the same meaning is mostly stated in a different way. This situation in the tafsirs was reflected to Turkish translations of the Qur'ān on the meaning of the concept and it was translated correctly in general. This shows that the context of determining the meaning of the concept is taken into account and that the polysemy

of the concept is not an important problem in the meaning of "change," "diversity" and "contradiction."

One of the most important meanings of the concept of *ikhtilāf* (Conflict) is the difference of thought and behaviour between two people or groups. In this sense, the concept has two subjects and refers to the situation of these two subjects against each other. This meaning, which we see more in the use of the concept as verb, refers to the conflict and contradiction of the different thoughts and attitudes that people have to against others they face because of their personal characteristics and ideology. In this sense, *ikhtilāf* (Conflict) among the sides reflects a negative situation without the possibility of finding the ground and the middle way. In the verses where the concept is used in this sense, there are also elements that indicate the difference of opinion between the two subjects, such as *bayna* (between) preposition, the believing-disbeliever comparison. The concept has been translated into Turkish with this sense in the Qur'ān. Its meanings of conflict, conflict and conflict are also used in Turkish. Therefore, it is possible to say that this meaning has a common meaning between Arabic and Turkish. Therefore, meanings of the concept such as conflict, disagreement, etc. in Turkish translations of the Qur'an are enough to reflect the meaning of the verses in this context. So, it is possible to say that in meaning of the concept does not have a problem of understanding and interpreting in general.

The concept of *ikhtilāf* (Conflict) is also used to counter and oppose to a thought or belief in the Qur'an except for the general meaning of the above. With this meaning we encounter in the usage of *ikhtalafa* and *mukhtalif* in this sense, it is not only the mutual attitude of the two sides but the dissident, against and opposing attitude of one side towards the other. As such, the concept reflects an action of "one subject". As in the case of conflict between the two sides, there is a negative and undesirable situation in this usage. Because in the verses where the concept is used in this sense, the contradictions, and attitudes of the unbelievers about the faith revealed by Allah, religion, the book, and the prophet are generally explained. However, this meaning of the concept has not been translated into Turkish. In other words, there is no meaning in the word *ikhtilāf* (Conflict) used in Turkish. Therefore, there is no exact equivalence between Turkish and Arabic regarding this meaning of the word. For this reason, translations in the form of "conflict," "dispute" for use in this sense are insufficient to reflect the meaning of it. Because, in these translations, the contraction of the concept which was experienced in the transition from Arabic to Turkish was not observed. This causes the misunderstandings of the verses in which this concept exists.

The concept of *ikhtilāf* (Conflict) refers to the differences of tafsir in the verses that express the opposing attitude of a person or group as with other polysemy concepts, this concept also points to the need to be careful. Instead of giving the same meaning in every passage of such polysemy concepts, it is necessary to determine the correct meaning according to the context of the unity of the verse and its context. The same sensitivity should be taken into consideration in translating the concept into Turkish. So, while translating the concept passed in Turkish by narrowing, that accepting it is true in both languages and transferring to Turkish according to it is insufficient to reflect the meaning referred in the verse.

Keywords: Tafsir, Qur'ān, Conflict, Translate, Meaning

Kur'an'da 'İhtilaf' Kavramı ve Türkçeye Çeviri Sorunu

Öz: Diller arası etkileşim ve kelime geçişleri her dilde olduğu gibi Arapça ile Türkçe arasında da olmuştur. Arapça ile Türkçe arasında ortak kullanıma sahip kelimelerden biri de “ihtilâf” kelimesidir. Ancak bu kelime ile ilgili iki dildeki lafız ortaklığının tamamen söz konusu olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira bu kelime, Arapçada zıtlık, çelişki, çeşitlilik, iki kişi ya da grup arasındaki görüş ayrılığı, karşı tavır ve aykırı tavır anlamlarını ifade ederken bu anlamların tamamı Türkçeye geçmemiştir. Yani kelime, Türkçeye geçişte anlam daralmasına maruz kalmıştır. Hatta kelime, Türkçede neredeyse “iki kişi ya da grup arasındaki görüş ayrılığı” anlamına sabitlenmiştir. İhtilâf kelimesinin iki dil arasındaki anlam sahası ile ilgili bu farklılık, kelimenin her geçtiği âyette “ihtilâf etmek”, “ihtilâfa düşmek” şeklinde anlaşılmasını ve bu doğrultuda tercüme edilmemesini gerektirmektedir. Çünkü bazı âyetlerde bu durum, hatalı bir tercih olabilmektedir. Tefsirlerdeki yorum farklılıkları ve meallerdeki tercüme hataları bu ihtimalin en belirgin göstergesidir. Bu yüzden kelimenin anlaşılmasında ve tercümesinde daha hassas davranılmalı ve kelimenin bağlamına göre anlamının değişebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Özet: İnsanların ister sözlü olsun ister yazılı olsun muhataplarıyla paylaşımında bulunmada başvurduğu en önemli araç kelimeler ve kavramlardır. Çünkü sözde ve yazıda tercih edilen kelimenin ve kavramın anlamı verilmek istenen mesajın etki gücünün artmasına veya azalmasına doğrudan etki etmektedir. Bu bakımdan söylenen sözde ve kullanılan ifadede kelime ve kavramın seçimi önemlidir. Ancak bu önemine rağmen insan kelime seçiminde sınırsız bir tasarruf yetkisine sahip değildir. Zira insan hayatında her şeyi ayrı ayrı ifade edebilecek bir kelime hazinesi mevcut değildir. Yani kelimeler sınırlı, onlar aracılığıyla adlandırılan nesnelere ise sınırsızdır. Bu durum, insanları bazı kelimeleri iki ya da daha fazla anlama gelecek şekilde kullanmaya sevk etmiştir. Bu kullanım da bazı kelimelerin birden çok anlama gelmesine ve çokanlamlılık olgusunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Çokanlamlılık birçok dilde olduğu gibi Arapçada da görülen bir olgudur. Allah'ın insanlığa mesajlarını içeren Kur'an'ın Arapça olması sebebiyle onda da iki ya da daha fazla anlama gelen kelimeler bulunmaktadır. Bu durum Kur'an'ı anlamaya yönelik girişimlerde gözetilmeli ve bu türden kelimeler ile ilgili anlam tespitinde bağlamı dikkate alınmalıdır. Doğru anlama ulaşma ve yanlış anlamadan kurtulma adına bu hassasiyet önemli bir seviyedir. Anlama ve yorumlama çabalarında bu seviyenin yakalanmaması ise anlama problemlerine yol açabilmektedir. Yani kelimenin doğru anlamının tespit edilememesi ya da çokanlamlı olduğunun göz ardı edilmesi bazı anlama problemlerini kaçınılmaz kılmaktadır.

Bu kapsama girip hakkında anlama problemi olan kelimelerden biri de “ihtilâf” kavramıdır. Farklı türevleriyle 45 âyette 51 defa kullanılan bu kavram, kullanıldığı her yerde aynı anlamı ifade etmemektedir. İçinde bulunduğu bağlama göre birden çok anlamda kullanılmaktadır. Allah'ın gücüne işaret eden değişim ve çeşitlilik, çelişki, iki grup arasındaki düşünce ve davranış ayrılığı ve bir kişi ya da grubun tek taraflı muhalif tavrı bu kavramın ifade ettiği anlamlardandır. Bunlardan değişim, çeşitlilik ve çelişki anlamları ile ilgili tefsirlerde çok ciddi bir farklılık bulunmamaktadır. Tefsirlerde görülen farklılıklar, daha çok aynı anlamın farklı şekilde ifade edilmesi şeklindedir. Kavramın anlamı ile ilgili tefsirlerdeki bu durum meallere de yansımış ve genel olarak doğru bir şekilde tercüme edilmiştir. Bu da kavramın anlamının belirlenmesinde onun içinde bulunduğu bağlamın dikkate alındığını ve kavram ile ilgili çokanlamlılığın “değişim”, “çeşitlilik” ve “çelişki” anlamlarında önemli bir problem olmadığını göstermektedir.

“İhtilaf” kavramının Kur'an'da kullanıldığı en önemli anlamlardan biri de iki kişi ya da grup arasındaki düşünce ve davranış farklılığıdır. Bu anlamıyla kavram iki öznelidir ve bu iki öznenin birbirine karşı durumunu ifade etmektedir. Kavramın daha çok fiil olarak kullanımında gördüğümüz bu anlam, insanların kişisel özellikleri ve ideolojisi sebebiyle karşısında yer alanlara karşı tuttuğu farklı düşünce ve tavrın çatışma ve zıtlasmaya varmasını ifade etmektedir. Bu anlamıyla ihtilâf, taraflar arasındaki anlaşma zemini ve orta yolu bulma imkanı olmayan olumsuz bir durumu yansıtmaktadır. Kavramın bu anlamda kullanıldığı âyetlerde “بين” edatı, mümin-kafir mukayesesi gibi onun birden fazla özne arasındaki görüş ayrılığına işaret ettiğini gösterir unsurlar da bulunmaktadır. Kavram, Kur'an'daki bu anlamıyla Türkçeye de geçmiştir. İhtilâf, ihtilâf etmek, ihtilâfa düşmek anlamlarıyla Türkçede de kullanılmaktadır. Bu yüzden bu anlamın Arapça ile Türkçe arasında ortak anlam olduğunu söylemek mümkündür. Bu bakımdan da meallerde kavrama verilen “ihtilâfa düşmek, görüş ayrılığına düşmek” gibi anlamlar, bu kapsamdaki âyetlerin anlamını yansıtmakta yeterli olmaktadır. Bu yüzden kavramın bu anlamıyla ilgili de genel olarak bir anlama ve tercüme etme probleminin olmadığını söylemek mümkündür.

“İhtilaf” kavramı Kur'an'da yukarıda dikkat çekilen genel anlamının dışında “bir düşünceye ya da inanca muhalefet etmek ve karşı çıkmak” anlamında da kullanılmaktadır. “İhtelefe” ve “muhhtelif” şeklindeki kullanımlarında karşılaştığımız bu anlam ile iki tarafın karşılıklı tavrı değil sadece bir tarafın diğerine karşı muhalif, aykırı ve karşı tutumu anlatılmaktadır. Bu haliyle kavram, “tek öznel” bir eylemi yansıtmaktadır. İki tarafın birbirine karşı çatışma durumunda olduğu gibi bu kullanımda da olumsuz ve istenmeyen bir durum söz konusudur. Çünkü kavramın bu anlamda kullanıldığı âyetlerde genellikle inkârcıların Allah'ın bildirdiği inanç, din, kitap ve peygamber hakkındaki muhalif düşünceleri ve davranışları anlatılmaktadır. Ancak kavramın bu anlamı Türkçeye geçmemiştir. Yani Türkçede kullanılan “ihtilâf” kelimesinde bu anlam bulunmamaktadır. Dolayısıyla kelimenin bu anlamı ile ilgili Türkçe ile Arapça arasında tam bir eşdeğerlilik bulunmamaktadır. Bu yüzden de bu anlamdaki kullanımlar için yapılan “ihtilâf etmek”, “ihtilâfa düşmek” şeklindeki tercüme kastedilen anlamı yansıtmakta yetersiz kalmaktadır. Çünkü yapılan bu tercümelerde kavramın Arapçadan Türkçeye geçişte uğradığı anlam daralması gözlemlenmiştir. Bu da bu kavramın içinde bulunduğu âyetlerin yanlış anlaşılmasına sebep olmaktadır.

“İhtilaf” kavramının bir kişinin ya da grubun karşı ve muhalif tavrını ifade eden âyetlerdeki tefsir farklılıkları diğer çokanlamlı kavramlarda olduğu gibi bu kavramda da dikkatli olunması gerektiğine işaret etmektedir. Bu türden çokanlamlı kavramlara her geçtiği âyette aynı anlamı vermek yerine içinde bulunduğu âyet bütünlüğü ve bağlam çerçevesinde doğru anlamı tespit etmek gerekmektedir. Aynı hassasiyet kavramın Türkçeye tercümesinde de gözlemlenmelidir. Zira anlamı daralarak Türkçeye geçen kavramı tercüme ederken iki dilde de ortak anlamda kabul edip o doğrultuda Türkçeye aktarmak âyette kastedilen anlamı yansıtmakta yetersiz kalmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, İhtilaf, Tercüme, Anlam

GİRİŞ

İnsanların sözlü olarak veya yazılı olarak merakını anlatmada kullandığı dilin en önemli araçlarından biri kelimelerdir. Kullanılan kelimedeki seçiciliğin önemine, kelimenin anlamına göre sözün ya da yazının etki gücünün artması veya azalması da işaret etmektedir. Ancak bu kadar önemli olmakla birlikte insan, kelimelerin seçiminde sınırsız bir tasarruf yetkisine sahip

değildir. Çünkü insan hayatında her şeyi ayrı ayrı ifade edebilecek bir kelime hazinesi mevcut değildir. Yani kelimeler sınırlı, onlar aracılığıyla adlandırılan nesnelere ise sınırsızdır. Bu durum, insanları bazı kelimeleri iki ya da daha fazla anlama gelecek şekilde kullanmaya sevk etmiştir. Bunun sonucunda da genel anlamda “bir kelimenin birden fazla anlamı ifade eder hale gelmesi” olarak tanımlanan¹ çokanlamlılık olgusu karşımıza çıkmaktadır. İnsanlığa, alması ve gereğini yapması gereken mesajlar ileten Kur'an da Arapçayı kendisine araç kıldığından onda da iki ya da daha fazla anlama gelen çokanlamlı kelimeler bulunmaktadır.² Bu kelimelerin çokanlamlı olduğunun bilinmesi ve bağlamına göre anlamının değişebileceği ihtimalinin gözetilmesi, bunların anlam tespiti ile ilgili problemleri izale edici önemli bir seviyedir. Bu seviyenin yakalanmaması ise anlama problemlerine yol açabilmektedir. Yani kelimenin doğru anlamının tespit edilememesi ya da çokanlamlı olduğunun göz ardı edilmesi bazı anlama problemlerini kaçınılmaz kılmaktadır. Bu problem, Kur'an'daki çokanlamlı kelimelerde de görülmektedir.³ Çünkü Kur'an'ı anlamada hataya düşmenin en önemli sebeplerinden biri de onda yer alan bu türden çokanlamlı kelimelerin geçtiği bütün yerlerde aynı anlamı taşıdığı veya taşıması gerektiği ön yargısıdır.⁴ Bu manada çokanlamlı kelimeler ile ilgili ilk problem bunların anlam tespiti ile ilgili birden çok ihtimalin söz konusu olup bunlardan hangisinin tercih edileceğine dair belirsizliktir. Birden çok anlamı mümkün kılan bu belirsizlik tefsirlerdeki tercih farklılıklarının en önemli sebeplerinden biri olmuştur. Bu durum çokanlamlı kelimelerle ilgili problemin tefsirlere yansıyan yönünü ortaya koymaktadır.

Çokanlamlı kelimeler ile ilgili bir diğer problem ise, bunların başka dillere geçişlerinde görülmektedir. Zira bu geçişlerin bazısında kelimenin bütün anlamları diğer dile taşınmamaktadır. Bu geçiş Arapçadan Türkçeye ise, anlam daralmasının daha yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Arapçadan Türkçeye geçen kelimelerin çoğunluğu anlam daralmasına uğrayarak geçmiştir.⁵ Secde, din, fitne, ceza gibi birçok kelime Türkçeye anlam daralmasına maruz kalarak geçmiş ve Türkçede bu şekilde bir kullanım yaygınlığı kazanmıştır. Bu durum ise, çokanlamlı kelimeler ile ilgili problemin meallere yansıyan yönüne işaret etmektedir.

Bu kelimelerden biri de “ihtilâf” kelimesidir. Ancak “ihtilâf” kelimesinin Türkçedeki karşılığı ile Arapçadaki karşılığı arasında tam bir eşdeğerlilik bulunmamaktadır. Din, secde gibi

¹ Kısaca ve genel hatlarıyla ifade edilen bu tanımlar destekler mahiyette izahlar için bk. Doğan Aksan, *Anlambilim ve Türk Anlambilimi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1987), 76; Şahin Güven, *Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu* (İstanbul: Denge Yayınları, 2005), 79; Emrullah İşler, “Çokanlamlılık, Anlam Daralması ve Kur'an'ın Türkçe Çevirilerinde Yapılan Yanlışlar”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur'an ve Dil : Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu* (Erzurum: Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2001), 385.

² Din, fitne, âyet, ümmet, zan, hicr, yemin gibi kelimeleri örnek olarak verebiliriz. Bu kelimelerin anlamları ve Kur'an'daki kullanımları için bk. Şahin Güven, *Çokanlamlılık Sorunu*, 283-296.

³ Mesut Okumuş, “Kur'an Yorumunda Çokanlamlı Lafızlara Yaklaşımlar” *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2003/1): 28 ve 38; Muhammed Bahaeddin Yüksel, *Kur'an'ı Farklı Anlama ve Nedenleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 150-151.

⁴ Celal İrci, *Hayatın İçinde Hayatla Birlikte Kur'an'ı Anlama* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2010), 173-174.

⁵ Emrullah İşler, “Secde' Kelimesi ve Türkçeye Çeviri Sorunu”, *İslamiyat* 1/3 (Temmuz Eylül 1998): 105; Ayrıntısı ve örnekler için bk. Zekeriya Pak, “Kur'an'daki Kelimelerin Türkçeye Geçiş Sürecinde Uğradıkları Anlam Değişimleri” *Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2004): 94-100.

kelimelerde olduğu gibi bu kelimedede de geçiş sırasında anlam daralması görülmüştür. Kelime, Kur'an'da daha geniş bir anlam sahasına sahip olmasına karşın Türkçedeki kullanımlarında bu anlamlarından sadece bazıları ön plana çıkmıştır. Bu bakımdan teorik olarak işaret ettiğimiz bu problemin pratikteki yansımaları gösterme adına "ihtilâf" kelimesinin Kur'an'daki ve Türkçedeki anlam sahasına dikkat çekerek âyetlerdeki örnekler çerçevesinde ikisi arasındaki eşdeğerlilik ile ilgili bir değerlendirme yapmak, hem bu kelimenin geçtiği âyetlerin doğru anlaşılmasına hem de meallerde görülen bazı tercüme hatalarının çözümüne katkı sağlayacaktır. Kavramın Türkçeye çevirisindeki probleme işaret etme adına birçoğu birbirinin tekrarı olan meallerin tamamı yerine dil, üslup, lafza bağlılık gibi noktalarda aralarında fark olduğu düşünülen meallere yer verilmiştir. Tercih edilen mealler kavram ile ilgili tercih farklılıklarını yansıtacak çeşitlilikte ve mahiyettedir.

1. İHTİLAF KAVRAMININ SÖZCÜK VE TERİM ANLAMLARI

İhtilaf kavramı, farklı kalıplarıyla "doğum sancısı, elbiseyi yamamak, çocuğun babasının ahlakından vazgeçmesi, iki dağ arasındaki yol, oruçlunun ağız kokusunun değişmesi, yemeğin ve sütün tadının/kokusunun değişmesi, arkasında olmak, arkasından gelmek, yerine geçmek, beraber hareket etmemek, karşı olmak, terk etmek, zıt ve ters olmak, gidip gelmek, ayrılmak, yapılan vaadi yerine getirmemek" anlamlarına gelen خلف kökünden türemiştir.⁶ Kelime olarak ayrıca taraflardan her birinin kendi halinde ve fiilinde diğerinden farklı bir yol tutması anlamını da ifade etmektedir. İki taraf arasındaki farklı yol tutma bazen bir mücadeleli ya da çekişmeyi gerektirdiğinden "ihtilâf" çekişmek, mücadele etmek, tartışmak veya münakaşa etmek anlamlarına da gelmektedir.⁷

Terim olarak ise, "söz ve davranışta birinin tuttuğu yoldan başka bir yol tutmak"⁸, "bir konudaki farklı görüş ve düşünüş, fikir ayrılığı" gibi anlamlara gelmektedir.⁹ Tanımlarda belirtilen başka yol tutma, fikir ayrılığı bazen diğerinin tam karşısında olmayı bazen karşı çıkmayı bazen ise aykırı davranmayı gerektirmektedir. Bu bakımdan Arapçadaki "ihtilâf" kelimesi ile kastedilen tek bir tavır değil, duruma göre birkaç tavır olabilmektedir.

İhtilaf kelimesinin sözcük ve terim anlamlarından hareketle ondan türeyen "muhtelif" kelimesinin anlamını da çıkarabiliriz. Buna göre muhtelif kelimesi hem çeşitlilik anlamına gelmekte hem ism-i fail olarak farklı görüşte olan, karşı çıkan veya aykırı davranan anlamlarına gelmektedir.

⁶ Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzibü'l-luga*, thk. Muhammed 'Avad Mur'ib (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001), 7: 167-178; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh tacü'l-luga ve sihâhi'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulfâfir Attâr (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990/1408), 4: 1353-1357; Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim b. Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1414/1994), 9: 82-97; Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005), 806-808; Ebu'l-Feyz Muhammed Murtedâ el-Huseyn ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arâs min cevâhri'l-kâmus* (Kuveyt: Matbaatu Hükümeti'l-Kuveyt, 1406/1986), 23: 240-280.

⁷ el-Huseyn b. Muhammed er-Rağîb el-İsfehânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an* (Şam/Beyrut Daru'l-Kalem/Daru's-Şamiye, 1435/2014), 294.

⁸ Şükrü Özen, "İhtilaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 21: 565.

⁹ Ahmed Nedim Serinsu v. dğr., "İhtilaf", *Dini Terimler Sözlüğü* (Ankara: MEB Yayınları, 2009), 162.

2. İHTİLAF VE MUHTELİF KELİMELERİNİN TÜRKÇEDEKİ KULLANIMI

İhtilaf kelimesinin türediği kök ve ondan türeyen kelimeler çerçevesinde iki dil arasında bir mukayese yaptığımızda ihtilâf, muhtelif, muhalefet, halife, hilâfet, halef gibi kelimelerin lafız itibariyle iki dilde de kullanılan ortak kelimeler olduğunu söylemek mümkündür. Bu kelimelerden “ihtilâf” ve “muhtelif” kelimeleri çalışmamız kapsamında yer almaktadır. Bu bakımdan iki dil arasındaki eşdeğerlilik açısından sadece bu iki kelimenin Türkçe anlamlarına yer vermek yeterli olacaktır.

Türkçede “ihtilâf”, “ayrılık, anlaşmazlık, aykırılık ve uyuşmazlık” anlamına gelmektedir. Kelimenin fiil hali olan “ihtilâfa düşmek” ise, anlaşmamak, bozuşmak ve uyuşmamak olarak açıklanmaktadır.¹⁰ Buna göre fiil Türkçedeki kullanımı açısından işteş bir fiildir. Yani dövmüşmek, görüşmek, güreşmek, kucaklaşmak, anlaşmak gibi birden fazla özne tarafından karşılıklı veya birlikte yapılan fiillerdendir. Diğer kelitemiz olan “muhtelif” ise, çeşit çeşit, çeşitli, zıt, birbirini tutmayan anlamlarına gelmektedir.¹¹

Kelimelerin her iki dildeki anlamlarına işaret eden açıklamalardan da anlaşılacağı üzere “ihtilâf” ve “muhtelif” kelimeleri ile ilgili iki dil arasında tam bir eşdeğerlilik bulunmamaktadır. Zira Türkçede iki kelime de sadece birer anlamıyla kullanılmaktadır. Bu bakımdan özellikle de Türkçeye yapılan Kur'an tercümelerinde bu kelimelerin tercümesinde dikkat etmek gerekir. Çünkü “ihtilâf” kelimesi için ihtilâf etmek, ihtilâfa düşmek, ayrılığa düşmek; muhtelif kelimesi için de çeşitli anlamını vermek bazen doğru olurken bazen yanlış olacaktır. Kelimenin Kur'an'daki kullanımları ve bunların Türkçeye tercümesi çerçevesinde bir değerlendirme yapmak meseleyi örneklendirme ve somutlaştırma adına faydalı olacaktır.

3. KUR'AN'DA İHTİLAF KELİMESİ VE TÜRKÇEYE ÇEVİRİ SORUNU

Kur'an'da خلف kökünden iftiâl babından türemiş olan ihtilâf, muhtelif, ihtelefe/ihtelefû, yehtelifûn/tehtelifûn, muhtelifûn/muhtelifîn kelimeleri 45 âyette 51 defa geçmektedir.¹² Âyetlerde farklı şekillerde geçen¹³ bu kelime, içinde bulunduğu bağlama göre birden çok anlam ifade etmektedir. Bu bakımdan kelimenin Kur'an'da geçen kullanımları ile bu kullanımdan kaynaklanan anlamlarına işaret etmek ve Türkçeye tercümeleri ile ilgili soruna dikkat çekmek gerekir.

3.1. Değişim ve Çeşitlilik

Kavramın Kur'an'daki kullanımlarında ilk dikkat çekenlerinden olan bu iki anlam, aynı amaca hizmet ettiğinden tek bir başlık altında ele alınmıştır. Çünkü “ihtilâf” ve “muhtelif” formu ile kullanılan kelime Allah'ın gücüne işaret eden değişim, farklılık ve çeşitlilik olgusunu

¹⁰ Şükrü Halûk Akalın v. dğr., “İhtilaf”, *Türk Dil Kurumu Sözlüğü* (Ankara: TDK Yayınları, 2011), 1159.

¹¹ Şükrü Halûk Akalın v. dğr., “İhtilaf”, 1707.

¹² Bk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *Mu'cemu'l-müfehres li elfâz'l-Kur'an* (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1982), 240-241.

¹³ Kelimenin farklı kullanımları ve kullanım örnekleri için bk. Ebü'l-Abbâs Şehabeddin Ahmed b. Yusuf b. Abdiddâim Halebi Semîn, *Umdetü'l-huffâz fi tefsiri eşrefi'l-elfâz*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996), 1: 522-526.

vurgulamaktadır. Bu kapsamda gece ile gündüzün birbirini takip edip değişmesi¹⁴, biz insanların dillerinin ve renklerinin farklı olması¹⁵, arıların karnından çıkan balın renk ve lezzet çeşitliliği¹⁶, insanlara bahşedilen ekin, meyve, hayvan gibi ürünlerin çeşitliliği¹⁷ insanların hizmetine sunulan dağlardaki beyaz ve kıvıll renklerde yol türleri¹⁸ ve yeryüzünde diğer bahşedilen çeşitlilik¹⁹ ihtilâf kelimesi ile anlatılmaktadır. Bu örneklerde "ihtilâf" kelimesi, varlıkların ilahi kudret tarafından değişik niteliklerde yaratılmalarını ve birbirleriyle ahenk ve insicam içinde olmalarını ifade etmektedir. Muhatabı ikna etme adına delil ve âyet olarak sunulan bu içerikte kavramımız, Allah Teala'nın tasarruf yetkisine, bahşettiği güzelliklere muhatabın ibret ve öğüt nazarıyla bakmasını sağlama bakımından olumlu bir işlev görmektedir. Çünkü bu kullanımda kavram tevhid inancının delili olmakta ve insanların Allah'ı tanımalarına, ona inanmalarına aracılık etmektedir.²⁰ Dolayısıyla bu kapsamdaki ihtilâf, bütünleyiciliği ve çeşitlilikle birlikte düzen ve uyumu yansıtmaktadır.²¹

Söz konusu âyetlerdeki "ihtilâf" ve "muhtelif" kelimelerinin Türkçede bu içerikte veya bu içeriği çağrıştıracak şekilde bir kullanımı olmadığından iki dil arasında anlam karışıklığı riski bulunmamaktadır. Bu da doğru tercüme yapılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu bakımdan meal-lerdeki farklılık daha çok aynı anlamın farklı şekilde ifade edilmesinden ibaret olup, kelimenin tercümesi ile ilgili uç boyutlarda kabul edilebilecek bir zıtlık görülmemektedir. Örneğin Bakara Sûresi 164. âyet de dahil olmak üzere birkaç âyette tekrar edilen *وَإِخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ* ibaresinin meal-lerdeki tercümelerinden bazıları şunlardır;

Diyamet: "Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişi"²²

Süleyman Ateş: "Gece ile gündüzün değişmesi"

Mustafa Öztürk: "Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişi ve sürelerinin değişmesi"

Meallerdeki bu ifade çeşitliliği tefsirlere dayanmaktadır. Çünkü gece ile gündüzün ihtilâfi ile ilgili tefsirlerde birbirini takip etmesi²³, gecenin bitip, gündüzün başlaması; gündüzün bitip

¹⁴ el-Bakara 2/164; Âl-i İmrân 3/190; Yûnus 10/6; el-Mü'minûn 23/80; el-Câsiye 45/5.

¹⁵ er-Rûm 30/22.

¹⁶ en-Nahl 16/69.

¹⁷ el-En'âm 6/141; el-Fâtır 35/27-28; ez-Zümer 39/21.

¹⁸ el-Fâtır 35/27.

¹⁹ en-Nahl 16/13.

²⁰ Halil Aldemir, *Kur'an'ı Kerim'e Göre İhtilâf* (İstanbul: Kitâbî Yayınevi, 2010), 269-270.

²¹ Musa Bilgiz, "Kur'an'da İhtilâf, Tefrika ve Hizip İfadeleri", Rahmet ve Çatışma Bağlamında İslam Mezhepleri Sempozyumu Bildirileri (Karaman, 25-27 Mart 2016), ed. Halit Çalış, Ali Bayer ve Duran Ali Yıldırım (Konya: y.y., 2016), 35.

²² Benzer tercümeler için bk. Hayreddin Karaman v.dğr., *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 25; Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (İstanbul: Risale Yayınları, 1993) 25; Abdulkadir Şener v.dğr., *Yüce Kur'an* (İzmir: Tıbyan Yayıncılık, 2011), 25; Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'an* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 24.

²³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyan an te'vili âyi'l-Kur'an* (Beyrût/Amman : Daru İbni Hazm ve Dâru'l-A'lâm, 1423/2002), 2: 85; el-Kâdî Nasıruddîn el-Beydâvî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil* (Beyrût: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 1: 97.

gecenin başlaması²⁴ o ikisinin uzayıp-kısalma, aydınlık-karanlık şeklindeki farklı özelliklere sahip olması²⁵ gibi farklı yorumlar yapılmaktadır. Ancak bu yorumların hepsi de aynı sonuca çıkmaktadır. Zira her üç anlamda da kelimenin verdiği mesaj ve bağlamı değişmemektedir. Bu bakımdan bunu aynı hakikatin farklı ifadesi olarak kabul etmek gerekir. Aynı durum kelimenin bu kapsamdaki diğer kullanımlarında da söz konusudur. Dolayısıyla bu kapsama giren kullanımların hem anlaşılmasında hem de Türkçeye tercümesinde kayda değer bir farklılığın ve problemin olmadığını söyleyebiliriz.

3.2. Çelişki ve Tutarsızlık

İhtilaf kavramının Kur'an âyetlerinde ifade ettiği anlamlardan biri de çelişki ve tutarsızlıktır. Kur'an'daki diğer anlamları kadar yaygın olmayan bu anlam iki âyette görülmektedir. Bu âyetlerden ilki olan Nisâ 4/82. âyette, yaklaşık yirmi üç yılda nüzülü tamamlanan, insanın hayatıyla ilgili zengin bir muhtevaya sahip Kur'an'ın bir çelişki ve tutarsızlık barındırmadığı ifade edilmektedir.²⁶ أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا Bu âyette Kur'an'da söz konusu olmayan bir olumsuzluk için kullanılan "ihtilâf" kelimesi meallerde de bu anlamını korumuş ve genelde doğru bir şekilde "çelişki ve tutarsızlık"²⁷, karşılığıyla Türkçeye aktarılmıştır.

Bu konudaki ikinci örneğimiz ise Zariyât Sûresi 51/8. âyette (إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ) geçen "muhtelif" kelimesidir. Bu kelime ile müşriklerin Hz. Peygamber ile ilgili sihirbaz, şair, mecnun gibi itham ve iftiralardaki çelişkiye ve kendi aralarındaki tutarsızlığına dikkat çekilmektedir.²⁸ Katâde'ye göre ise, bu âyet müşriklerin Kur'an'ı tasdik etme ve yalanlama arasında gidip gelmelerini anlatmaktadır.²⁹ Âyet, Kur'an meallerinde genel olarak müşriklerin Hz. Peygamber veya Kur'an ile ilgili tutarsız tavırlarını yansıtıcı şekilde tercüme edilmiştir.

Diyanet: "Muhakkak siz, (peygamber hakkında) çelişkili sözler söylüyorsunuz."³⁰

Mustafa Öztürk: "(Ey Müşrikler!) Peygamber ve Kur'an hakkında bir söylediğiniz diğerini tutmuyor."

Süleyman Ateş: "Siz, çeşitli söz(ler) içindesiniz."

Salih Akdemir: "Siz, (Kur'an ve Muhammed konusunda) görüş ayrılığına düşmüş bulunuyorsunuz!"

Meallerde de görüldüğü üzere, 'muhtelif' kelimesi tefsirlerdeki anlamlar doğrultusunda müşriklerin tutarsız tavrını ifade edecek şekilde tercüme edilmiştir. Meallerdeki yaygın tercihe göre farklı gibi görünen Salih Akdemir'in ifade ettiği "görüş ayrılığına düşme" anlamı da esasında

²⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyan an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 2: 85.

²⁵ Ebû Abdilâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1414/1994), 2: 197.

²⁶ Hayreddin Karaman v. dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2014), 2: 102-103.

²⁷ Bk. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur'an- Kerim Meali* (Ankara: DİB Yayınları, 2011), 90; Hayreddin Karaman v. dğr., *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, 86; Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'an*, 90; Abdulkadir Şener v. dğr., *Yüce Kur'an*, 90; Mustafa Öztürk, *Kur'an'ı Kerim Meali* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013), 124.

²⁸ Muhammed es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr* (İstanbul: Derseadet, ts), 3: 251.

²⁹ Ebu'l-Fida' İsmâil b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm* (Kahire: Dâru't-Takvâ, 2006), 4: 251.

³⁰ Benzer bir tercüme için bk. Hayreddin Karaman v. dğr., *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, 514; Abdulkadir Şener v. dğr., *Yüce Kur'an*, 519.

diğerleriyle aynı sonuca işaret etmektedir. Zira müşriklerin Kur'an ve Hz. Peygamber hakkında görüş ayrılığına düşmeleri de kendi içlerindeki tutarsızlığı yansıtmaktadır. Bu bakımdan 'ihtilâf' ve 'muhtelif' kelimelerinin bu başlık altında değerlendirilen âyetlerdeki tercümelerinin aynı doğrultuda olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü hem tefsirlerde hem de meallerde birbirine aykırı tercihler söz konusu olmamıştır.

3.3. İki Grup Arasındaki Düşünce ve Davranış Farklılığı

Kavramın bu anlamı daha çok fiil formlarında karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamdaki kullanımlarında fiil, iki özneli bir anlama sahip olup bu iki öznenin birbiri karşısındaki düşünce ve davranış farklılığını ifade etmektedir. Bu bakımdan fiil, işteş bir içeriğe sahiptir. İnsanların kendine has fitrî özelliklerinden ve içinde bulunduğu sosyal çevreden dolayı diğerlerine karşı sahip olduğu farklılıkları ve çatışma durumunu ifade etmektedir.³¹ Çünkü ilgi alanları, ön kabulleri, karakterleri, tecrübeleri, bilgi seviyeleri gibi psikolojik, sosyolojik, siyâsî ve ahlâkî birçok etken insanların birbirinden ayrılmasına, olay ve olguları birbirlerinden farklı değerlendirmelerine sebep olmaktadır.³² Belli bir noktaya kadar doğal karşılanabilecek bu durumun çatışma ve zıtlasmaya varması ihtilâf olarak kabul edilmektedir. Bu bakımdan ihtilâfta, taraflar arasındaki anlaşma zemini ve orta yolu bulma imkânı kaybolmaktadır. Bu yüzden de o, bu anlamıyla insanlar arasında doğal karşılanabilecek bir farklılığı değil, menfi bir çatışma ve ayrılık durumunu anlatmaktadır.³³ Bu bakımdan o, insanlar arası ilişkilerde arzu edilmeyen, düşmekten kaçınılan ve bir problem olarak görülen bir olgudur. İhtilâfın bu yönü âyetlere de yansımış ve Kur'an tarafından yapılan eleştirilere konu olmuştur. Birçok âyette bunun örneğine rastlamak mümkündür.

Bu konudaki ilk örneğimiz Meryem Sûresi 19/37. ve Zuhruf Sûresi 43/65. âyetlerine konu olan *فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ* ibaresidir. Bu ibare, hemen öncesindeki âyette bildirilen Hz. İsa'nın muhataplarına yapmış olduğu "Allah benim de rabbim sizlerin de rabbidir; öyleyse yalnız O'na ibadet ediniz. Doğru yol budur"³⁴ uyarısına rağmen onun vefatından sonra insanların onun hakkında görüş ayrılığına düşmelerini haber vermektedir. Buna göre âyetteki bu ibare, Hz. İsa'dan sonra gelenlerin onun kişiliği ile ilgili düşünce farklılığını ve onun ulûhiyet alanındaki yerine dair tartışmaları yansıtmaktadır.³⁵ Hz. İsa hakkında, söylenen hâşâ "O Allah'tır", "Allah'ın oğludur" veya "Üçün üçüncüsüdür" şeklindeki farklı görüşlere³⁶ işaret etmektedir. Kur'an'da başka âyetlere de konu olan Hz. İsa ile ilgili farklı tavır ve düşünceleri³⁷ ifade eden "اِخْتَلَفَ" fiili, Kur'an mealleri tarafından da tefsirlerde belirtilen anlam doğrultusunda "ihtilâfa düştüler, ihtilâf ettiler, ayrılığa düştüler, anlaşmazlığa düştüler ve görüş ayrılıklarına düştüler"³⁸ şeklinde tercüme

³¹ Halil Aldemir, *Kur'an'ı Kerim'e Göre İhtilâf*, 51-56.

³² Bu sebepler ve ayrıntısı için bk. Halil Aldemir, *Kur'an'ı Kerim'e Göre İhtilâf*, 89-137.

³³ Halil Aldemir, *Kur'an'ı Kerim'e Göre İhtilâf*, 33.

³⁴ Meryem 19/36; ez-Zuhruf 43/64.

³⁵ Zekeriya Pak, "Kur'an'da Aynı Anlamı İçeren Mükerrer İfade Kalıplarının Farklı Tercümesi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* XVII/1 (2004): 30.

³⁶ Bu farklı görüşler için bk. Kurtûbî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, 11/115.

³⁷ Bu konudaki farklılığa işaret eden diğer âyetler için bk. Âl-i İmrân 3/55; en-Nisa 4/157; ez-Zuhruf 43/63.

³⁸ Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 307 ve 494; Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur'an-Kerim Meali*, 306 ve 493; Hayreddin Karaman v. dğr., *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, 293 ve 483; Süleyman

edilmiştir. Kelimenin bu anlamı Türkçedeki anlamıyla aynı olduğundan bu şekildeki bir tercüme âyetin anlaşılmasında bir problem teşkil etmemektedir.

İhtilaf kelimesinin olumsuz bir tavır olarak insanlar arasındaki görüş ve fikir ayrılığını ifade eden bir diğer kullanımı ise, Bakara 2/253. Âyettedir. Kelimenin bu âyetdeki kullanımı da اختلفوا şeklinde fiil formatındadır.

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِّنْهُمْ مَّنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَأَتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ
بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِن بَعْدِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَنَاتُ وَلَكِن اختلفوا فمنهم من آمن ومنهم من كفر ولو شاء
الله ما اقتتلوا ولكن الله يفعل ما يريد

Bu âyette ise, peygamberlerden sonra insanların peygamberin yolundan gidenler veya onun yolundan ayrılanlar şeklinde iki gruba ayrıldığına vurgu yapılmaktadır. Çünkü hiçbir peygamberin hem sağlığında hem de vefatından sonra bütün ümmetin kendisine uyduğunu ve ona karşı hiçbir anlaşmazlığın yaşanmadığını iddia etmek mümkün değildir. Aksine her bir peygamberin tebliği neticesinde insanlardan bazıları iman etmiş bazıları ise ona karşı çıkıp inkarı tercih etmiştir.³⁹ Bu durum âyetdeki اختلفوا ibaresinden de açıkça anlaşılmaktadır. Bu bakımdan âyetdeki "اختلفوا" fiili Arapçadaki yaygın anlamıyla kullanılmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz üzere bu anlam Türkçede de bilinmektedir. Dolayısıyla Kur'an meallerinde görülen "ihtilâfa düştüler"⁴⁰, "anlaşmazlıklara düştüler"⁴¹, "bölünüp parçalandılar"⁴², "ayrılığa düştüler"⁴³ tercümeleleri doğru anlamı yansıtmaktadır.

İhtilaf kelimesinin olumsuz anlamıyla kullanıldığı bir diğer örnek ise, Âl-i İmrân Sûresi 105. âyettir. Bu âyette de diğer iki örnekte olduğu gibi kelime eleştiri yapmayı gerektirecek istenmeyen bir durumu ifade etmektedir. Zira âyette muhataplar وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَقَرَّوْا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا اختلفوا şeklinde uyarılmaktadır. Buna göre âyette peygamberin getirmiş olduğu apaçık delillere vakıf olup hidâyete eren, fakat daha sonra bu hidâyetten ayrıлып, çok küçük ve önemsiz meselelerden dolayı kendilerini farklı farklı gruplar olarak görüp kısır tartışmalarla uğraşan topluluklar kastedilmektedir.⁴⁴ İstenmeyen bir durum olması hasebiyle de muhatapların öyle olmamaları için uyarı yapılmıştır. Dolayısıyla âyetdeki "اختلفوا" fiili, تَقَرَّوْا fiilinin de işaret ettiği üzere insanlar arasındaki görüş ayrılığına dayanan çatışmayı ve farklılaşmayı ifade etmektedir. Kelimenin bu anlamı Türkçede de kullanıldığından tercümelerde görülen "ayrılığa

Ateş, *Kur'an-Kerim ve Yüce Meali*, 306 ve 493; Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'an*, 306 ve 493; Abdulkadir Şener v. dğr., *Yüce Kur'an*, 306 ve 491; Mustafa Öztürk, *Kur'an'ı Kerim Meali*, 421 ve 677.

³⁹ Ebü'l-Berekât Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü'te'vîl*, thk.Yusuf Ali Büdeyvi, (Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), 1: 208.

⁴⁰ Bk. Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 42; Hayreddin Karaman v. dğr., *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, 41.

⁴¹ Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, 41; Abdulkadir Şener v. dğr., *Yüce Kur'an*, 42.

⁴² Mustafa Öztürk, *Kur'an'ı Kerim Meali*, 60.

⁴³ Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur'an- Kerim Meali*, 41; Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'an*, 41.

⁴⁴ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, trc. Muhammed Han Kayanî v.dğr. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1988), 1: 249.

düşmek"⁴⁵, "ihtilâf etmek"⁴⁶, "çeşitli gruplara ayrılıp birbirine düşmek"⁴⁷, "ayrılıklara ve anlaşmazlıklara düşmek"⁴⁸ karşılıkları âyetin anlamını yansıtmada yeterli olmaktadır.

Bu konudaki son örneğimiz ise, Yûnus Sûresi 10/19. Âyetteki ihtilâf ile ilgili kelimelerdir.

وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَفُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ

Âyetin metninden de anlaşılacağı üzere "ihtilâf", "Ammet" durumundan sonra gelen istenmeyen ayrılık ve çatışma halini ifade etmektedir. Bu halin olumsuzluğu ise, âyetin devamındaki "وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً" kaydıyla anlaşılmalıdır. Müfessirler tarafından "وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً" için yapılan İslam dini üzere ittifak eden topluluk⁴⁹, insanın başlangıçta akli sayesinde tevhid inancını benimseme potansiyeli veya ilk insan/ilk topluluğun tevhid üzere olması⁵⁰, insanların ilk peygamber gönderilinceye kadarki sayısal azlığı ve sahip oldukları inanç birliği⁵¹ şeklindeki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere "tek ümmet" ile kastedilenin ne olduğu hususunda bir uzlaşma bulunmamaktadır. Ancak sonradan ortaya çıkan ve "ihtelefû" fiili ile belirtilen durumdan anlaşılacağı üzere tek ümmet halini olumlu ve istenen bir durum olarak kabul etmemiz mümkündür. Buna göre âyette başlangıçtaki olumlu durumun olumsuz bir hal almasına işaret edilmektedir. Bu bağlamda "ihtelefû" fiili insanlar arasında ortaya çıkan farklılaşma ve bu farklılaşma ile birlikte birbirinden kopma halini anlatmaktadır. Dolayısıyla kelime ilk akla gelen anlamı ile kullanılmaktadır. Bu anlam Türkçeye de geçtiğinden kelime için yapılan "ayrılığa düştüler"⁵², ihtilâfa düşmek⁵³, görüş ayrılığına düşmüşlerdi⁵⁴, "aralarında çekişmeler baş gösterdi"⁵⁵ tercümelemi aynı anlamın farklı şekillerde ifadesi olduğundan doğru kabul edilebilir.

Bu âyetlerden de anlaşılacağı üzere, Kur'an'daki en yaygın kullanımlarından birine göre "ihtilâf" kavramı, iki kişi ya da grup arasındaki çatışmaya varacak derecedeki görüş ayrılığını ifade etmektedir. Bu anlamdaki kullanımlarda "ihtilâf" kelimesi mazi veya muzari fiil formuyla karşımıza çıkmaktadır. Fiilin bu anlamıyla kullanıldığı âyetlerde birden fazla özneyi çağrıştıracı ipuçları da bulunmaktadır. Söz konusu âyetlerde fiilin "وَأُمَّةً وَاحِدَةً" 'den sonraki durumu ifade etmesi⁵⁶, birden fazla kişi ya da grubu gerektiren "بين" zarfı ile kullanılması⁵⁷, yer aldığı âyette iman eden ve

⁴⁵ Bk. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meali*, 62; Hayreddin Karaman v. dğr., *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, 60; Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'an*, 62.

⁴⁶ Bk. Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, 62.

⁴⁷ Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali*, 87.

⁴⁸ Abdulkadir Şener v.dğr., *Yüce Kur'an*, 63.

⁴⁹ Fahrüddin er-Râzî, *Tefsîru'l-kebir -Mefâtihu'l-gayb*, Thk. Seyyid İmrân (Kahire: Daru'l-Hadîs, 1433/2012), 9: 61.

⁵⁰ Nesefî, *Medârikü't-tenzil*, 2: 13; Hayreddin Karaman v. dğr., *Kur'an Yolu*, III: 93.

⁵¹ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili (İstanbul: Azim Dağıtım, ts.)*, 4: 463-464.

⁵² Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meali*, 209; Hayreddin Karaman v. dğr., *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, 197; Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, 209; Abdulkadir Şener v. dğr., *Yüce Kur'an*, 208.

⁵³ Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 210.

⁵⁴ Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'an*, 209.

⁵⁵ Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali*, 285.

⁵⁶ Bk. el Bakara 2/253; Yunus 10/19; Maide 5/48.

⁵⁷ Bk. Âl-i İmrân 3/55; Meryem 19/37; el-Hâc 22/69 ez-Zümer 39/46 ve ez-Zuhruf 43/65.

inkâr eden şeklinde iki gruba açıkça işaret edilmesi⁵⁸ ve anlattığı durumun neticesinde “hüküm verme”ye atıf yapılması⁵⁹ onun birden fazla özne arasındaki görüş ayrılığı anlamını destekler mahiyettedir. Bu anlamıyla kavram olumsuz ve istenmeyen bir durumu ifade etmektedir. Bu yüzden de ihtilâf neticesinde ortaya çıkacak ayrışma ve çatışma hali Kur'an tarafından yasaklanmaktadır.⁶⁰ Benzerlerine başka âyetlerde de⁶¹ rastlamamız mümkün olan kavramın bu anlamı Türkçeye de geçmiştir. Yani Arapçadan anlamı daralarak Türkçeye de geçen “ihtilâf” kelimesinin bu anlamı iki dilde de ortak anlamdır. Bu bakımdan kelimeye verilen “ihtilâfa düşmek, görüş ayrılığına düşmek” gibi anlamlar, bu kapsamdaki âyetlerin anlamını yansıtmakta yeterli olmaktadır.

3.4. Bir Kişinin ya da Grubun Tek Taraflı Muhalif Tavrı

Çokanlamlı kelimelerden olduğunu belirttiğimiz “ihtilâf” kavramının Kur'an'da ifade ettiği anlamlardan biri de “bir düşünceye ya da inanca muhalefet etmek ve karşı çıkmak”tır. Bu manasıyla daha çok fiil formuyla karşılaştığımız kavramımız, bir önceki başlıkta olduğu gibi iki tarafın karşılıklı tavrını değil sadece bir tarafın diğerine karşı muhalif, aykırı ve karşı tutumuna işaret ettiğinden “tek öznel” bir eylemi anlatır.⁶² Fiil, bu anlamıyla da olumsuz ve istenmeyen bir durumu ifade etmektedir. Çünkü söz konusu âyetlerde genellikle inkârcıların Allah'ın bildirdiği inanç, din, kitap ve peygamberi kabul etmeme şeklindeki düşüncelerini ve davranışlarını anlatmaktadır.⁶³ İhtilâf kavramının bu anlamda kullanımına şu âyetleri örnek verebiliriz;

İlk örneğimiz Müşriklerin âhiret inancıyla ilgili muhalif tavrının anlatıldığı Nahl Sûresi 16/38-39. âyetleridir.

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَن بُمُوتٍ بَلَىٰ وَغَدَا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ
لِيُنَبِّئَ لَهُمُ الَّذِي يُخْتَلَفُونَ فِيهِ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ كَانُوا كَاذِبِينَ

“Allah'ın ölen kimseyi yeniden diriltmeyeceğine dair var güçleriyle yemin etmekte. Tam aksine! Bu, Allah'ın gerçek bir vaadidir. Ancak insanların çoğu bunun farkında değiller. Bunu gerçekliğine **karşı çıktıkları** şeyin doğruluğunu ortaya koymak ve inkârcıların kendilerinin yalancı olduklarını bilmelerini sağlamak için gerçekleştirecektir.”

Bu âyetin ilkinde müşriklerin Allah'ın ölüleri diriltmeyeceğine dair yeminlerine aynı şiddetle cevap verilerek bu iddiaları reddedilmektedir. İkinci âyette ise bu reddin bir devamı olarak ahirette yeniden dirilmenin gerçekleşeceği ve kâfirlerin de yalancı olduklarını anlayacakları açıklanmaktadır. İbn Atiyye'ye (ö. 541/1147) göre âyet, kâfirlerin yeniden dirilmeyi inkâr hususundaki yalancılıklarını anlatmaktadır.⁶⁴ Âyetin الَّذِي يُخْتَلَفُونَ فِيهِ kısmına Taberî (ö. 310/923)

⁵⁸ Bk. el-Bakara 2/253.

⁵⁹ Bk. Âl-i İmrân 3/55; el-Hâc 22/69 ez-Zümer 39/46 ve eş-Şu'ra 42/10.

⁶⁰ Bk. Âl-i İmrân 3/103; el-En'am 6/153; el-Enfal 8/46; er-Rûm 30/32; eş-Şûra 42/13.

⁶¹ Bu konudaki diğer âyetler için bk. el-Bakara 2/213; el-Maide 5/48; Yunus 10/93; en-Nahl 16/124; el-Hâc 22/69; en-Neml 27/76; es-Secde 32/25; ez-Zümer 39/46; eş-Şûra 42/10.

⁶² Zekeriya Pak, “30. Cüz'ün Çevirisi ve Çeviri Üzerine Bazı Notlar”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2006): 34-35.

⁶³ Musa Bilgiz, “Kur'an'da İhtilaf, Tefrika ve Hizip İfadeleri”, 36.

⁶⁴ Ebu Muhammed Abdulhak b. Galib b. Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz* Thk. Abdu's-Selâm eş-Şâfi, (Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001), 3: 393.

tarafından yapılan “onların Allah Teâla'nın ölüyü diriltmeyeceği iddiaları” şeklindeki açıklama⁶⁵ da bu anlamı desteklemektedir. Her ne kadar buradaki “ihtilâf” kelimesinin bazı müfessirler tarafından genel anlamda müminler ile inkârcılar arasındaki görüş ayrılığını ifade ettiği savunulsa⁶⁶ da iki âyeti bütün olarak değerlendirdiğimizde bu fiilin müşriklerin yeniden dirilme ile ilgili karşı tavırlarını ve inkârcı yaklaşımlarını ifade ettiğini söylemek durumundayız. Dolayısıyla âyetin anlamını Türkçeye doğru bir şekilde aktarma amacıyla olan bir tercüme, şu örneklerdeki gibi olmalıdır;

Abdulkadir Şener vd.: “Müşrikler, “Allah ölüleri asla diriltmeyecek” diye büyük yeminler ediyorlar. Hayır! Allah'ın vaadi haktır. (“Dirilteceğim” diyorsa mutlaka diriltecektir). Fakat insanların çoğu bu gerçeği bilmez. Böylece O, küfürde direnenlerin **karşı çıktıkları** âhret gününün gerçek olduğunu onlara gösterecek ve onların yalancı olduklarını ortaya koyacaktır.”

Mustafa Öztürk: “Evet, Allah ölüleri diriltecek ve böylece kâfirlerin/müşriklerin **inkâra konu ettikleri** kıyamet, hesap ve azap gerçeğini ayan beyan gözler önüne serecek ve işte o zaman, kâfirler de kendilerinin yalancı çıktıklarını bizzat görecekler.”

Bu iki mealde karşı çıkmak ve inkâr etmek anlamı verilen fiil, diğer meallerin birçoğunda âyet bütünlüğündeki anlamı gözetilmeyerek ilk akla gelen yaygın biçimiyle “ihtilâf edegeldikleri”⁶⁷, “ihtilâf ettikleri”⁶⁸, “ayrılığa düştükleri”⁶⁹ şeklinde tercüme edilmiştir. İhtilaf kelimesinin bu tür tercümelemeleri, bu kelimenin hem Arapçada hem de Türkçede bütünüyle aynı anlama geldiğini varsayan bir fikrin tezahürü gibi gözükmemektedir. Oysa kelimenin Türkçedeki anlamı düşünüldüğünde bu tür tercümelemelerin âyetin anlamını aktarmaktan uzak kaldığı görülecektir. Çünkü bir hususa karşı çıkmak veya bir hususu inkâr etmek tek öznel bir eylem iken, ihtilâf, görüş ayrılığı iki öznenin karşılıklı eylemini ifade etmektedir.

İhtilaf kavramının karşı tavrı koymak anlamına geldiğine dair dair bir diğer örneğimiz ise, Ehl-i Kitâbın karşı tutumu sebebiyle eleştirildiği Âl-i İmrân Sûresi 19. âyettir.

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفْتُمُ الدِّينَ أَوْ تَوَّأُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعْثًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

“Gerçek şu ki, Allah katında din İslam'dır. Bununla birlikte Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonra, sadece içlerindeki ihtiras yüzünden ona karşı tavrı koymuşlardır. Kim Allah'ın âyetlerini reddederse, bilsin ki Allah hesabı hızlı görendir.”

Âyette “ihtelefe” fiiliyle ifade edilen ve eleştiriye konu olan durumun zamanı ve sebebi de bildirilmektedir. Buna göre Ehl-i Kitap, “ihtelefe” fiiliyle ifade edilen tavrı kendilerine ilim geldikten sonra ve ihtirasları sebebiyle sergilemektedirler. Buradan da anlaşılacağı üzere âyette eleştirilen, Ehl-i Kitâbın iman ve inkâr şeklinde iki farklı tavrı sergilemesi değil onlardan bazılarının bile İslamı kabul etmemeleri ve ona muhalif kalmalarıdır. Bu bakımdan “ihtelefe” fiili Ehl-i Kitâbın muhalif tavrını ifade etmektedir ve Türkçeye de bu doğrultuda tercüme

⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyan an te'vili âyi'l-Kur'an*, 8: 134-135.

⁶⁶ Bk. Celâluddîn el-Mahallî ve Celâluddîn es-Suyûtî, *Tefsîru'l-celâleyn* (İstanbul: Pamuk Yayınevi, ts.), 246.

⁶⁷ Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 271.

⁶⁸ Hayreddin Karaman v. dğr., *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, 256; Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, 270.

⁶⁹ Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'an*, 270.

edilmelidir. Ancak Kur'an meallerini incelediğimizde buna çok da riâyet edilmediği görülmektedir.

Diyanet: “Şüphesiz Allah katında din İslam'dır. Kitap verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra, sırf aralarındaki ihtiras ve aşırılık yüzünden ayrılığa düştüler. Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse, bilsin ki Allah hesabı çok çabuk görendir.”⁷⁰

Mustafa Öztürk: ... “aralarındaki kıskançlıklar ve inatlaşmalar yüzünden (o ilahî vahiyleri kendi arzularına uygun şekilde yorumlamak suretiyle) ihtilâfa düşüp farklı gruplara ayrıldılar. Her kim Allah'ın âyetlerini reddederse bilsin ki Allah hesabı pek çabuk görür!”⁷¹

Abdulkadir Şener vd.: ... “(İlahi metinleri tahrif ederek) anlaşmazlıklara düşmüşlerdir.”

Meallerde yapılan ayrılığa düşme, farklı gruplara ayrılma ve anlaşmazlığa düşme şeklindeki tercümeleme, âyet metninin hemen altında verdiğimiz tercümedeki “karşı tavrı koyma” anlamıyla aynı doğrultuda olduğunu söylemek mümkün değildir.

İhtilaf kelimesinin inkârcıların karşı tavrına işaret etmek üzere kullanıldığı bir diğer âyet ise, Nahl Sûresi 16/64. Âyettir: *وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِلتَّبَيِّنِ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ*

“Ey Peygamber! Biz bu Kur'an'ı sana hem kâfirlerin **karşı çıktıkları** hususları açıklaman hem de inananlar topluluğuna rahmet ve hidâyet kaynağı olması için indirdik.”

Bu âyette Kur'an'ın niçin gönderildiği anlatılmaktadır. Onun hidâyet ve rahmet olarak gönderilmesi hususunda anlaşılmaz bir durum bulunmamaktadır. Ancak hidâyet ve rahmet ile birlikte gönderiliş amacı içerisinde sayılan “açıklama”nın neyi kapsadığını ifade eden “ihtelefî” fiilinin anlamı ile ilgili iki ihtimal söz konusudur. Birinci ihtimale göre açıklanan karşılıklı görüş ayrılığına düşülen husus; ikinci ihtimale göre ise, açıklanan karşı çıkılan husustur. Müfessirlerin çoğunluğuna göre burada ihtilâf, iki grup arasındaki görüş farklılığını ifade etmektedir. Bunu açıkça belirtmeseler de yapılan açıklamalardan bu sonuç çıkmaktadır. Örneğin Razî'ye göre “ihtelefe” fiilinin faili Ehl-i Kitâb ile hevâlarına uyanlardır. Bu iki grup arasında görüş ayrılığına sebep olan şeyler ise, tevhid-şirk, cebr-kader, Kıyametin varlığı-yokluğu, helal-haram gibi hususlardır.⁷² Zemahşerî'ye (ö. 538/1143) göre ise, “fihi” deki zamirin mercii yani ihtilâf edilen şey “yeniden dirilme”dir. Çünkü ona göre cahiliye döneminde Abdülmuttalip gibi bazıları yeniden dirilmeye inanmaktadır. Zemahşerî'nin söz konusu zamirin mercii (ihtilâfın konusu) ile ilgili belirttiği bir diğer ihtimal ise haram kılmaya, inkâr ve ikrara konu olan şeylerdir.⁷³ İbn Kesîr'e (ö. 774/1372) göre ise, Kur'an, insanların tartıştıkları şeyler hususunda ayırıcı olarak gönderilmiştir.⁷⁴

İbnu'l Cevzî'ye (ö. 597/1201) göre ise fiilin faili kâfirlerdir. Dolayısıyla “ihtelefe” fiili bu âyette kâfirlerin tevhid, yeniden dirilme ve hesap ile ilgili konularda müminlere muhalefetine

⁷⁰ Benzer tercüme için bk. Hayreddin Karaman v. dğr., *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, 50; Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, 51; Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'an*, 51.

⁷¹ Abdulkadir Şener v.dğr. tarafından benzer tercümede ise, “ihtelefe” fiiline “anlaşmazlıklara düşümlerdir” anlamı verilmiştir. Bk. Abdulkadir Şener vd., *Yüce Kur'an*, 52.

⁷² Râzî, *Tefsîru'l-kebîr*, 10: 272.

⁷³ Cârullah Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâiki gavâmidî't-tenzil ve 'uyûnî'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*, tsh. Muhammed Abdu's-Selâm Şâhîn (Beyrût: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 2: 590.

⁷⁴ İbn Kesîr, Ebu'l-Fida' İsmâil, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm* (Kahire: Dâru't-Takvâ, 2006), 2: 623.

ifade etmektedir.⁷⁵ Kur'an'ın misyonu ve muhtevası açısından değerlendirdiğimizde bu yorumun daha isabetli olduğunu kabul etmek gerekir. Ayrıca âyet bütünlüğünde de iki tarafı çağrıştıracak bir delil bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu âyetteki "ihtilâf" kavramı, kâfirlerin muhalif tavrını yansıtabilecek şekilde tercüme edilmelidir. Ancak meallerde buna çok da riâyet edilmediği görülmektedir. Zira tespit edebildiğimiz kadarıyla meallerin çoğunluğunda kelime yaygın anlamıyla "ihtilâf ettikleri"⁷⁶, "ihtilâfa düştükleri"⁷⁷, "anlaşmazlığa düştükleri"⁷⁸, "görüş ayrılığına düştükleri"⁷⁹ şeklinde tercüme edilmiştir. Mustafa Öztürk ise, yapmış olduğu tercüme ile doğru istisnayı oluşturmaktadır. Zira o, İbnü'l-Cevzî'ye dayandırdığı tercümesini şu şekilde yapmıştır;

"(Ey Peygamber!) Biz bu Kur'an'ı sana hem o kâfirlerce karşı çıkılan (Allah'ın birliği, kıyamet ve ahiret gibi) gerçekleri kendilerine açıkça anlatman, hem de inanan ve inanmaya niyetli olan kimselere rahmet ve hidâyet kaynağı olması için indirdik."

Bu konudaki bir diğer örneğimiz ise, "ihtilâf" kelimesinin Nebe Sûresi 3. âyetteki *الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ* şeklindeki kullanımınıdır. Bu âyetin ifade ettiği anlam ile ilgili olarak hem kendinden bir önceki âyetteki "büyük haber" ifadesinin ne anlattığı hem de bu âyetteki "muhtelifün" kelimesinin ne anlama geldiği konusunda ihtilâf bulunmaktadır.⁸⁰ Bu iki âyetin ifade ettiği anlam ile ilgili birden çok yorum yapılmaktadır. Birinci ihtimale göre, "büyük haber" ile Kur'an; muhtelifün kelimesi ile de müşriklerin Kur'an hakkındaki sihir, şair, eskilerin masalı şeklindeki ithamlarını ifade eden çelişkili tavrı kastedilmektedir. İkinci ihtimale göre ise, "büyük haber" ile Hz. Peygamberin durumu; muhtelifün ile ise müşriklerin onun hakkındaki sihirbaz, şair, kâhin gibi ithamlarını ifade eden çelişkili tavrı anlatılmaktadır.⁸¹ Nüzul dönemi realitesine de uygun olan bu iki ihtimale göre âyet, daha önce örnek olarak zikredilen Zariyât Sûresi 51/8. Âyette işaret edilen Hz. Peygamber ve Kur'an'a dair çelişkili söylemleri anlatmaktadır. Âyetin bu doğrultudaki tercümesi ise şu şekildedir;

"(Ey Peygamber!) O müşrikler birbirlerine neyi sorup duruyorlar?! İçlerinden bir kısmının kâhin sözü, bir kısmının şair sözü, bir kısmının da eskilerin masalları yakıştırmasında bulunduğu o önemli haberi, sana vahyedilen Kur'an'ı sorup soruşturuyorlar, değil mi?"⁸²

Üçüncü ihtimale göre ise, "büyük haber" ile kıyamet ve yeniden dirilme; muhtelifün ile müşriklerin kendi içinde veya Müslümanlarla bu iki hususa dair iman-inkâr ya da tasdik-tekzib ihtilâfı anlatılmaktadır.⁸³ Müfessirlerin çoğunluğu bu ihtimal doğrultusunda görüş belirtmektedir. Bu durumda âyetteki "muhtelifün" kelimesi bir önceki âyetteki "büyük haber" gerçeğine

⁷⁵ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed b. Cevzî el-Bağdâdî, *Zadü'l-mesir fi ilmi't-tefsîr* (Beyrût: el-Mektebü'l-İslamî, 1404/1984), 4: 462.

⁷⁶ Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 273.

⁷⁷ Hayreddin Karaman v. dğr., *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, 258.

⁷⁸ Abdulkadir Şener v.dğr., *Yüce Kur'an*, 273.

⁷⁹ Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'an*, 272; Benzer tercüme için bk. Süleyman Ateş, 272.

⁸⁰ Bu ihtilâflar için bk. Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, nşr. Seyyîd b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty), 6: 182-183; Muhsin Demirci, *Kurân Tefsirinde Farklı Yorumlar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017), 3: 480-482.

⁸¹ Bu iki ihtimal için bk. İbnü'l-Cevzî el-Bağdâdî, *Zadü'l-mesir*, 9: 4-5.

⁸² Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali*, 824.

⁸³ Bu üçüncü ihtimal için bk. İbnü'l-Cevzî el-Bağdâdî, *Zadü'l-mesir*, 9: 4-5.

inanmayanlar ile inananlar arasındaki düşünce ve davranış farklılığına işaret etmektedir.⁸⁴ Ya da "büyük haber"i reddedenler ile onun hakkında şüphe duyanların karşılıklı durumlarını ifade etmektedir.⁸⁵ Bu durumda âyet büyük haberin gerçekliğini kabul veya red şeklindeki iki farklı tavrı ya da onun keyfiyeti ile ilgili tartışmaları yansıtmaktadır. Ancak müşriklerin "Allah'ın ölen kimseyi diriltmeyeceğine dair yeminleri"⁸⁶, "hayat bu dünya hayatımızdan ibarettir"⁸⁷ iddiaları ve "doğru söylüyorsanız hani nerede kaldı bu tehdit"⁸⁸ tavırları bu hususta bir ihtilâfın değil de red ağırlıklı bir eğilimin olduğunu göstermektedir.

Dördüncü ihtimale göre ise, "büyük haber" ile yeniden dirilme kastedilmekte; muhtelifün ile ise yeniden dirilme hususunda iki grup arasındaki görüş ayrılığı değil, inkârcıların Hz. Peygambere ve onun bildirdiği yeniden dirilme hakikatine karşı muhalif tavrı eleştirel bir dille haber verilmektedir.⁸⁹ Âyeti içinde bulunduğu bağlamda yani öncesi ve sonrasındaki âyetlerle birlikte değerlendirdiğimizde ve bir önceki ihtimalde zikredilen âyetlerde işaret edilen müşriklerin yeniden dirilme ile ilgili eğilimlerini dikkate aldığımızda söz konusu cümlelerin, bu dördüncü ihtimal doğrultusunda inkâr edenlerin "büyük haber" ile ilgili alaycı tavırlarını yansıtmaya daha uygun olduğu görülmektedir. Âyetin sonrasındaki "Hayır! Yakında anlayacaklar, hayır hayır, yakında anlayacaklar"⁹⁰ şeklindeki vurgulu tehdit de bu ihtimali güçlendirmektedir.⁹¹ Buna göre âyetin içinde bulunduğu bağlam ile birlikte tercümesi ise şu şekilde olmalıdır;

"-Kendi aralarında neyi konuşup soruşturuyorlar?

-Yoksa o büyük haberi mi?

-Hem de gerçekliğine karşı çıktıkları bir haberi, öyle mi?

-Yanlış yoldalar! Çok yakında anlayacaklar!"⁹²

İhtimallerin âyete uygunluğu çerçevesinde ortaya konulan gerekçeler ve yapılan değerlendirmelere göre en güçlü ihtimalin dördüncüsü en zayıf ihtimalin ise üçüncüsü olduğunu belirtmek durumundayız. Ancak genel olarak Kur'an meallerinde bu durum gözetilmemiş ve âyetler, üçüncü ihtimalde zikredilen "ihtilâf" kavramının iki kişi veya grup arasındaki görüş ayrılığı anlamı dikkate alınarak tercüme edilmiştir. Âyetin anlaşılmasında ve tercüme edilmesinde ön yargının değil de ön bilginin etkin olması gerektiği ilkesine aykırı olan ve âyetin anlamını vermede yetersiz kaldığını düşündüğümüz bu tercümelerden bazıları şunlardır;

H.B.Çantay: "Onlar birbirlerine neyi soruşturuyorlar? Hakkında ihtilâf edici oldukları o büyük haberi (mi)."

⁸⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyan an te'vîli âyi'l-Kur'an*, XV: 6; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 5: 423; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 2: 560; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm*, 4: 497.

⁸⁵ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 5:423; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 2: 560.

⁸⁶ en-Nahl 16/38.

⁸⁷ el-Casiye 45/24.

⁸⁸ Yunus 10/48; el-Enbiya 21/38; en-Neml 27/71; es-Sebe' 34/29; Yasin 36/48; el-Mülk 67/25

⁸⁹ Bu görüş için bk. Muhammed b. Muhammed el-İmâdî Ebu's-Su'ûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-kitâbi'l-kerîm* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999), 6: 354.

⁹⁰ en-Nebe' 78/4-5.

⁹¹ Zekeriya Pak, "30. Cüz'ün Çevirisi ve Çeviri Üzerine Bazı Notlar", 34.

⁹² Bu tercüme için bk. Zekeriya Pak, "30. Cüz'ün Çevirisi ve Çeviri Üzerine Bazı Notlar", 35.

Diyanet: “Birbirlerine neyi soruyorlar? Üzerine anlaşmazlığa düştükleri büyük haberi (mi)?”

Diyanet Vakfı: “Birbirlerine neyi soruyorlar? (İnanıp inanmamakta) ayrılığa düştükleri büyük haberi (mi)?”

S.Ateş: “Birbirlerine hangi şeyden soruyorlar? O büyük haberden mi? Ki onlar onda ayrılığa düşmektedirler.”

İhtilâf kelimesinin karşı çıkma, aykırı davranma ihlal anlamında kullanılmasına karşın ayrılığa düşme ya da ihtilâf etme şeklinde anlaşılması ve çevrilmesi ile ilgili bir diğer örneğimiz ise, el-Enfâl Sûresi 8/42. âyettir. Bu âyette kelimenin kullanımı şu şekildedir.

إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوَى وَالرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ لَوْ تَوَاعَدْتُمْ لِاحْتِلَافِكُمْ فِي الْمِيعَادِ وَلَكِنْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَن بَيْتِنَا وَيَحْيَىٰ مَنْ حَيَّ عَن بَيْتِنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٤٢﴾

“... Şâyet bunu aranızda kararlaştırmış olsaydınız, bu konumda olmaya karşı çıkardınız. Fakat Allah şu kesin kararı uygulamak için böyle yaptı: Helak olup giden gerçeği görerek helak olsun; yaşayan da gerçeği görerek yaşasın. Gerçek şu ki, Allah işitendir, bilendir”

Bu âyette Bedir Savaşı'nda Allah Teâla'nın müminlere yardımına ve desteğine dikkat çekilmektedir. İki ordunun karşılaşmasının planlı bir durum olmayıp şartların gerektirdiği ve böylece müşriklerin sayısal üstünlüğünün olumsuz etkisinin hissedilmediği vurgulanmaktadır.⁹³ İbn Kesîr bu âyet ile ilgili Muhammed b. İshâk'tan şu rivâyeti yapmaktadır. “O gün karşılaşmak siz müminler ile onlar arasındaki bir vaade bağlanmış olsa ve sonrasında onların sayı bakımından fazla sizin ise az olduğunuzu fark etmiş olsaydınız onlarla karşılaşmazdınız.”⁹⁴ Çünkü bu durum onların cesaretinin kırılmasına, verdikleri sözden dönmelerine ve zaferden ümitlerini kesmelerine sebep olabilirdi.⁹⁵ Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere ihtilâf kelimesinin bu âyetteki anlamı alınan karara, yapılan sözleşmeye aykırı hareket edip, karar veya sözleşmeyi ihlal etmemdir. Bu bakımdan bazı tefsirlerde⁹⁶ âyetin açıklamasında “hâlefe” fiilinin kullanılmasından da anlaşılacağı üzere “ihtilâf etti” karşılığını vermek anlamı aktarmakta yetersiz kalmaktadır. Oysaki tercümelelerdeki çoğunluk, bu hususa çok da riâyet etmemiştir.

Abdulkadir Şener: “...Eğer siz müşriklerle belli bir yer ve zamanda savaşmak üzere sözleşmiş olsaydınız bu sözünüzde durmazdınız...”⁹⁷

Diyanet: “(Onlar sayıca sizden öylesine fazla idi ki), şâyet buluşmak üzere sözleşmiş olsaydınız (durumu fark edince) sözleşmenizde ayrılığa düşerdiniz (savaşa yanaşmazdınız)”

H.B. Çantay: “Eğer böyle muayyen bir yerde buluşmak hususunda sözleşmiş olsaydınız muhakkak ki ihtilâf ederdiniz.”

Diyanet Vakfı: “Eğer (savaş için) sözleşmiş olsaydınız, sözleştiğiniz vakit hususunda ihtilâfa düşerdiniz.”⁹⁸

⁹³ Bk. Abdulkadir Şener v. dğr., *Yüce Kur'an*, 180.

⁹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm*, 2: 345.

⁹⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4: 234.

⁹⁶ Bk. Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, II: 217; Râzî, *Tefsîru'l-kebîr*, 8: 154.

⁹⁷ Benzer bir tercüme için bk. Mustafa Öztürk, *Kur'an'ı Kerim Meali*, 248.

⁹⁸ Aynı doğrultuda tercüme için bk. Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'an*, 181.

Bu konudaki son örneğimiz ise, kelimenin Nahl Sûresi 16/92. âyetteki fiil halidir:

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَقَصَتْ غُرْلَهُمَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَانَا تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ إِنَّمَا يَبْتُلُواكُم اللَّهُ بِهِ وَلِيَبَيِّنَ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ

Bu âyet, verilen sözde durmayı ve yeminlere sadık kalmayı nüzul dönemi özellikleriyle ilişkilendirerek emretmektedir. Mücahid'den yapılan rivâyete göre âyet, cahiliye döneminde insanların taraftar toplama amacıyla birbirleriyle yaptığı muahedeyi, kendileriyle muahede yaptıkları topluluklardan daha güçlü ve sayıca da daha çok olanlarını bulunca, bozmalarına ve sonrasında da güçlü ve sayıca çok olanlarla muahede yapmalarına atıfta bulunmaktadır. Allah'a söz vererek kendileriyle daha önce muahede yaptıkları insanları aldatmaları, ipliğini iyice eğirdikten sonra onu tekrar çözen kadının durumuna benzetilerek yapılan muahedenin bozulmaması istenmektedir.⁹⁹ Âyetin ifade ettiği anlam ile ilgili yorumlar genel olarak bu doğrultuda olmakla birlikte son tarafındaki kısım ile ilgili iki farklı ihtimal söz konusu olmaktadır. Birinci ihtimale göre, âyetin sonunda bulunan "tahtelifûn" fiili mümin ile inkârcı arasındaki tevhid, nübüvvet gibi hususlardaki görüş ayrılığını ifade etmektedir.¹⁰⁰ Buna göre âyetin son kısmındaki anlam öncesindeki sözüne sadık kalma ve yeminleri bozmama tavsiyesi ile çok da uyuşmamaktadır. İkinci ihtimale göre ise, bu fiil, âyette yapılan uyarı ve emri tamamlar bir anlam taşımaktadır. Âyeti kendi içerisinde bir bütün olarak gören bu ihtimale göre "tahtelifun" fiilinin faili sözünde durmadığından ve yeminlerini bozduğundan dolayı uyarıya muhatap olanlardır. Bu durumda fiil, ihtilafı değil uyarılan bu kişilerin verdikleri söze ve yaptıkları yemine aykırı tavırlarını anlatmaktadır. Âyetin son tarafı ile ilgili Zemahşerî tarafından yapılan "İslam dinine muhalefetten kaynaklanan uyarı ve sakındırma" açıklaması¹⁰¹ da açıkça belirtilmemekle birlikte fiilin bu anlamını destekler mahiyettedir.

Âyetin tercümesinde ise, bu ihtimalli durum ortadan kalmış adeta meal sahipleri kelimenin "ihtilâf etmek", "ihtilâfa düşmek" anlamları üzerinde uzlaşma sağlamışlardır. Âyet içi bütünlüğün gözetilmediğini gösteren ve "yahtelifûn" fiilinin içinde bulunduğu cümle ile ne kastedildiğini çok da yansıtamayan bu tercümelere bazıları şunlardır;

H.B. Çantay: "İpliğini sağlamca büktükten sonra söküp bozan (kadın) gibi olmayın. "Bir ümmet diğer bir ümmetten (malca ve sayıca çoktur)" diye yeminlerinizi aranızda bir hile ve fesat (mevzuu) edinir misiniz? Her halde Allah sizi bununla imtihan eder. Hakkında ihtilâfa düşmekte olduğunuz şeyi ise O kıyamet gününde elbette size açıklayacaktır."¹⁰²

Süleyman Ateş: "...Hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri kıyamet günü size açıklayacaktır."¹⁰³

Abdulkadir Şener vd.: "... Bilin ki, Allah anlaşmazlığa düştüğünüz hususları kıyamet günü açıklayacaktır."

⁹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyan an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 8: 205.

¹⁰⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyan an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 8: 206.

¹⁰¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 606.

¹⁰² Benzer tercüme için bk. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur'an- Kerim Meali*, 276; Hayreddin Karaman v. dğr., *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, 262.

¹⁰³ Benzer tercüme için bk. Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'an*, 276.

Mustafa Öztürk: "...(Yine bilin ki) Allah o kâfirlerle tartıştığımız (tevhid, şirk, kıyamet, ahiret gibi) hususlarda kıyamet günü gereken açıklamayı yapacak ve gereken hükmü verecektir."

Bu örneklerde ve burada ayrıntılı bir şekilde ele alınmayan diğer âyetlerdeki¹⁰⁴ kullanımlarında da görüleceği üzere "ihtilâf" kavramı, her zaman iki kişi ya da grup arasındaki görüş ayrılığını ifade etmemektedir. Gereçekleriyle işaret ettiğimiz üzere bazı âyetlerde bir kişi ya da grubun bir düşünceye veya hakikate muhalif tavrını anlatmak için kullanılmaktadır. Ağırlıklı olarak fiil formuyla kullanıldığı bu anlamda doğal olarak iki tarafın karşılıklı ihtilafına işaret edici ipuçları bulunmamaktadır. Bu anlamında fiil, genellikle "فی" harfi ceriyle kullanılmaktadır. Ancak kelimenin bu anlamı "iki kişi ya da grup arasındaki görüş ayrılığı" anlamına göre daha az bir kullanıma sahiptir. Dolayısıyla hem tefsirlerde hem de meallerde kelimenin bu anlamı istisna konumundadır. Bu bakımdan tespit edilmesi noktasında biraz daha gayret gerekmektedir. Anlam tercihi ile ilgili hataya düşmeme adına bağlamı mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

SONUÇ

Kur'an'daki çokanlamlı kelimelerden biri de ihtilâf kavramıdır. Kavram, ihtilâf, muhtelif, ihtelefe gibi farklı kalıplarıyla birden çok anlamı ifade etmektedir. "İhtilaf" ve "muhtelif" kalıbı bazı âyetlerde Allah Teâlâ'nın gücü ve kudretine işaret eden değişim ve çeşitliliği; bazı âyetlerde ise çelişki ve tutarsızlık anlamını ifade etmektedir. Bu iki anlam ile ilgili tefsirlerde ve meallerde önemli bir problem bulunmamaktadır. Bu bakımdan kelimenin bu kullanımları ile ilgili tefsirlerdeki ve meallerdeki tercih farklılıklarını aynı anlamın farklı şekilde ifade edilmesi kapsamında değerlendirmek gerekir. Anlam zenginliği olarak kabul edilmesi gereken bu durum kelimenin fiil kalıbı için geçerli değildir. Zira kavramın "ihtelefe" formu ile ilgili anlam tercihleri arasında ciddi farklılıklar ve hatalar söz konusu olabilmektedir. Çünkü çokanlamlı olan bu fiilin anlamında, failinin kim olduğuna ve mef'ûlünün ne olduğuna göre değişiklikler söz konusu olabilmektedir. Buna göre fiil, bazı âyetlerde iki kişi ya da grup arasındaki görüş ayrılığını ifade ederken bazı âyetlerde ise, tek kişi ya da grubun diğerine göre muhalif veya aykırı tavrını ifade etmektedir. Bu da doğal olarak farklı anlama ve yorumlamalara kapı aralamaktadır. Kelimeyi meallerdeki çevirisi çerçevesinde değerlendirdiğimizde ise bir problem daha ortaya çıkmaktadır. Buna göre, anlamı daralarak Türkçeye geçen bu kelimeye her geçtiği âyette "ihtilâf etmek" şeklinde anlam vermek, anlam ihtimalleri çerçevesinde bazen doğru bir tercih olsa da, zaman zaman âyette kastedilen anlamı yansıtmakta yanlış bir tercih olabilmektedir. Bu yüzden âyetin verdiği mesajı Türkçeye doğru bir şekilde aktarmak amacıyla olan Kur'an meallerinde yapılan tercümenin bu amaca hizmet edebilmesi için bu türden kelimelere anlam daralmasını da gözeterek bir karşılık vermek ve bağlamına göre hangi anlamda kullanıldığını tespit etmeye çalışmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

KAYNAKÇA

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'ân*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1982.
Akalm, Şükrü Halûk v. dğr. *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları, 2011.
Akdemir, Salih. *Son Çağrı Kur'an*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.

¹⁰⁴ İhtilaf kelimesinin benzer anlamları için bk. el-Bakara 2/176; el-Casiye 45/17.

1294 | Zekeriya Pak-Fatih Tiyek. Kur'an'da 'İhtilaf' Kavramı ve Türkçeye Çeviri Sorunu

- Aksan, Doğan. *Anlambilim ve Türk Anlambilimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1987.
- Aldemir, Halil. *Kur'an'ı Kerim'e Göre İhtilâf*. İstanbul: Kitâbî Yayınevi, 2010.
- Altuntaş, Halil - Şahin, Muzaffer. *Kur'an- Kerim Meali*. Ankara: DİB Yayınları, 2011.
- el-Beydâvî, el-Kâdî Nasıruddîn. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. 2 Cilt. Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Bilgiz, Musa. "Kur'an'da ihtilaf, Tefrika ve Hizip İfadeleri". *Rahmet ve Çatışma Bağlamında İslam Mezhepleri Sempozyumu Bildirileri (Karaman, 25-27 Mart 2016)*. Ed. Halit Çalış, Ali Bayer ve Duran Ali Yıldırım. 33-51. Konya: y.y., 2016.
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh tacü'l-luga ve shâhi'l-Arabiyye*. Thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990/1408.
- Çantay, Hasan Basri. *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*. İstanbul: Risale Yayınları, 1993.
- Muhsin Demirci. *Kurân Tefsirinde Farklı Yorumlar*. 3 Cilt. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017.
- Ebu's-Su'ûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-kitâbi'l-kerîm*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, ts.
- el-Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed. *Tehzibü'l-luga*. Thk. Muhammed 'Avad Mur'ib. 8 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî 2001.
- el-Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhîd*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005.
- Güven, Şahin. *Kur'an'ın anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*. İstanbul: Denge Yayınları, 2005.
- İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdulhak b. Galib. *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. Thk. Abdu's-Selâm eş-Şâfi. 6 Cilt. Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida' İsmâil. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm*. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Takvâ, 2006.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zadü'l-mesir fi ilmi't-tefsîr*. 9 Cilt. Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1404/1984.
- İşler, Emrullah. "'Secde' Kelimesi ve Türkçeye Çeviri Sorunu". *İslamiyat* 1/3 (Temmuz Eylül 1998): 105-115.
- İşler, Emrullah. "Çokanlamlılık, Anlam Daralması ve Kur'an'ın Türkçe Çevirilerinde Yapılan Yanlışlar". *Kur'an ve Dil : Dilbilim ve Hermenötik*. 385-397. Erzurum: Yüzüncü Yıl İlahiyat Fakültesi, 2001.
- Karaman, Hayreddin - Özek, Ali - Dönmez, İbrahim Kafi - Çağrı, Mustafa - Gümüş, Sadreddin - Turgut, Ali. *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Karaman, Hayreddin - Çağrı, Mustafa - Dönmez, İbrahim Kafi - Gümüş, Sadreddin. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2014.
- Kırca, Celal. *Hayatın İçinde Hayatla Birlikte Kur'an'ı Anlama*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2010.
- el-Kurtûbî, Ebû Abdilâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*. 22 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1414/1994.
- el-Mahallî, Celâluddîn ve es-Suyûtî, Celâluddîn. *Tefsîru'l-celâleyn*. İstanbul: Pamuk Yayınevi, ts.
- el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *en-Nüket ve'l-uyûn*. Nşr. Seyyîd b. Abdilmaksûd b. Abdîrahîm. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'an*. Trc: Muhammed Han Kayanî v.dğr. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1988.
- en-Nesefî, Ebü'l-Berekât Hafîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî. *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*. Thk. Yusuf Ali Büdeyvi. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.
- Okumuş, Mesut. "Kur'an Yorumunda Çokanlamlı Lafızlara Yaklaşımlar". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2003/1): 27-62.
- Özen, Şükrü. "İhtilaf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21: 565-568. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an'ı Kerim Meali*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013.

- Pak, Zekeriya. "Kur'an'daki Kelimelerin Türkçe'ye Geçiş Sürecinde Uğradıkları Anlam Değişmeleri". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2004): 91-111.
- Pak, Zekeriya. "Kur'an'da Aynı Anlamı İçeren Mükerrer İfade Kalıplarının Farklı Tercümesi". *İslâmî Araştırmalar* 17/1 (2004): 27-39.
- Pak, Zekeriya Pak. "30. Cüz'ün Çevirisi ve Çeviri Üzerine Bazı Notlar". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2006): 29-68.
- er-Râğîb el-Huseyn b. Muhammed el-İsfâhânî. *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an*. Şam/Beyrût: Daru'l-Kalem/Daru's-Şamiye, 1435/2014.
- er-Râzî, Fahrüddîn. *Tefsîru'l-kebîr -Mefâtihu'l-gayb*. Thk: Seyyid İmrân. 16 Cilt. Kahire: Daru'l-Hadîs, 1433/2012.
- es-Sâbûnî, Muhammed. *Safvetü't-tefâsîr*, 3 Cilt. İstanbul: Derseadet, ts.
- es-Semîm, Ebû'l-Abbâs Şehabeddin Ahmed b. Yusuf b. Abdiddaim el-Halebî. *Umdetü'l-huffâz fi tefsiri eşrefi'l-elfaz*. Thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Serinsu, Ahmet Nedim v. dğr. *Dini Terimler Sözlüğü*. Ankara: MEB Yayınları, 2009.
- Şener, Abdulkadir – Sofuoğlu M. Cemal – Yıldırım, Mustafa. *Yüce Kur'an*. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2011.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyan an te'vîli âyi'l-Kur'an*. 15 Cilt. Beyrût/Amman: Daru İbni Hazm ve Dâru'l-A'lâm, 1423/2002.
- Yüksel, Muhammed Bahaeddin. *Kur'an'ı Farklı Anlama ve Nedenleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- ez-Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed Murtedâ el-Huseyn. *Tâcu'l-arûs min cevâhri'l-kâmus*. 40 Cilt. Kuveyt: Matbaatu Hükümeti'l-Kuveyt, 1406/1986.
- ez-Zemahşerî, Cârullah Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidî't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl*. Tsh. Muhammed Abdu's-Selâm Şâhîn. 4 Cilt. Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.